

הכזב הקדוש

חיים גרינברג

בהוצאת חלקו ברכוש, מתוך שאיפת-המיד להפיק ממנו תועלת מרובה ככל האפשר. כן עליו לראות גם את עצמו בבהינת רכוש המיועד להוצאה לשם נצחון התעודה המהפכנית.

...המהפכן בא לעולמם של המדינה והמעמד המשכיל ועתיר-הזכויות, ואינו שרוי בו בעולם זה אלא בשביל להשמידו במהרה מעיקרו, ככל אשר יתכן, ואינו מהפכן אם נפשו קשורה במ- שהו בעולם הזה... כל דבר וכל אדם (בעולם הזה) צריך שיהיה שנוא עליו במידה שזה, רע הדבר אם הוא מקיים בו קשרי קרירות, או ידידות, או אהבה; אם יש בכך כדי לעכב בידו, אין הוא מהפכן.

...לתכלית ההשמדה לבל-ירחם רשאי המהפכן (ולפעמים חייב הוא) לחיות בחברה, אלא שהוא משים עצמו שונה לגמרי משהוא באמת, המהפכן צריך שיחדור לכל מקום: לכל מעמדות-המעלה ומעמדות-הביניים, לחנותו של הסוחר, לכנסיה, לספרות, למעונו של האציל, לפקידות הממשלה, לחוגי הצבא, למחלקה השלישית (הבולשת), ואפילו לארמון-החורף של הצאר.

...המשטר החברתי כולו צריך שיהיה נחלק לכמה סוגים, בסוג הראשון נמנים האנשים, שיש לפסוק דינם למיתה בלא שום שהיות, האגודה (המהפכנית) צריך שתערוך רשימת הנידונים למיתה כסדר מעלת נזקם לתכלית המהפכה, באופן שהחשובים שבהם יהיה ביעורם קודם לביעור הפחותים בחשיבותם.

...בעריכת הרשימות הללו, על פי הסדר האמור למעלה, אין לתת את הדעת כל עיקר לנולותו של האיש עצמו, גם לא לשנאת האגודה או העם אליו, נולותו והשנאה אליו אפשר שיהיה בהן גם להועיל כלשהו: אפשר שיסייעו לעורר את העם להתקוממות, יש לכוון את המעשה על פי מידת התועלת העלולה לצמוח ממות האיש לתכלית המהפכה.

...בסוג השני נמנים האנשים, שראוי לחוס על חייהם לפי שעה, כדי שיביאו בכמה מעשי-אכזריות לידי מצב של התקוממות בלתי-ימנע. ...בסוג השלישי נמנות כמה חיות-טרף במרום המעלה, אין הללו מצוינים בשכלם או במרצם,

כמה סעיפים משולחן-ערוך של מהפכנים: „המהפכן אדם שנגזר דינו הוא, לא צורך או עניין פרטי לו, לא סנטימנט ולא זיקה, לא קניין — ואף לא שם. כל בו מובלע באינטרס אחד ויחיד, ברעיון אחד, בתשוקה עזה אחת: המהפכה.“

...המהפכן בז לכל מין של תורניות, מנתר על כל עיסוק מדעי כתיקונו ומניחו לדורות הבאים. אינו יודע אלא מדע אחד בלבד, הוא מדע ההשמדה. לשם כך בלבד, הריהו לומד מכניקה, פיזיקה, כימיה ואולי אף רפואה. לשם כך הריהו הוגה, יומם ולילה, גם בתורת-החיים של יצורי-אנוש, אפיהם, מצביהם, וכל נסיבות משטר-החברה הקיים. תכלית אך אחת לפניו: לבער, מהרה כל האפשר, משטר מאוס זה.

...הוא נוהג בזיון בדעת הקהל, מתעב ושר-טם את חוקת-המוסר הקיימת, על כל נימוקה וגילוייה, כל שיש בו לסייע לנצחון המהפכה, הריהו בחזקת מוסר; כל שהוא לו למכשול, הריהו בעיניו לא-מוסרי ונפשע.

...מה הוא מחמיר עם עצמו, אף עם זולתו כך, כל הרגשות הענוגים והמרכבים, כגון קרירות וידידות, אהבה והכרת-תודה, ואפילו רגש הכבוד — צריך שיכבשם מפני הקנאה האחת והיחידה לתכלית המהפכנית. אין לו אלא סיפוק אחד, נחמה אחת ותענוג אחד — הצלחת המה-פכה...“

...טבעו של מהפכן לאמיתו מוציא כל אבק רגשות ורומנטיות, התאהבות והתפעלות, הוא מוציא אפילו שנאה ונקמה אישית.

...מהפכן אינו רשאי להגות ידידות או דבי-קות אלא למי שהוכיח במעשיו, שהוא מהפכן כמוהו גופו. מידת הידידות, המסירות, ושאר התובות כלפי חבר כגון זה, צריך שלא תהיה מותנית אלא במידת תועלתו לתועדת המהפכה המבערת כל.

...כל חבר צריך שיהיו כפופים לו כמה מהפכנים מן הדרגה השנייה והשלישית, כלומר מאלה שאינם עדיין חברים לחוג המוצנע המ-צומצם. עליו לראותם כראות חלק מכלל הרכוש המהפכני שהוצג לרשותו, חובתו לנהוג חיסכון

של היסטוריוני התנועה המהפכנית. נצ'אנב הצעיר, שהביא את נוסח השולחן־הערוך הזה מחוץ לארץ, אומר היה, כנראה, לכל איש ואיש שבאקונין הוא מחברו. חסידיו של באקונין, בעיקר האנרכיסטים, הכחישו את הדבר מאלף ועד תיו: בשום פנים לא יתכן, שכתב כגון זה יצא מתחת ידו הנקיה של רבם, ואם נצ'אנב הוציאו בתורת חיבור של באקונין, נמצא ששוב נתפס כדרכו לדבר־כזב. אז עוד צעיר היה מאד לימים, וודאי ייחס במתכוון את השולחן־הערוך לבאקונין, כדי להינצל בשמו ובהשפעתו. מצד אחר לפנינו דברי עדותו של מיכאיל סאז'ין, חסידו הנלהב וידידו מקורבו של באקונין, שפירש בזכרונותיו, כי מורו ורבו הוא שחיבר את השולחן הערוך. עדותו של סאז'ין ראויה להיאמן יותר מדעתו של קארל מארכס. שבאקר ג'ין סיאב עצמו לעולמים בחיבור סעיפים כגון אלו. מארכס שנוא היה עליו באקונין כדי כך, שמוכן היה להאמין לכל דבר־כזב אשר יטפל עליו, ושוב אין איש תמה כיום הנה על אבי הסוציאליזם המודרני, שלא נמנע מלהוציא על באקונין אותה דיבה נודעת ברבים, שהלה נשכר לבולשת הצארית.

אין אני מקבל עלי לפסוק, מי הוא המחבר הטכני של המיסמך המובא למעלה: באקונין או נצ'אנב. אחת היא, מי מן השנים היה הראשון שהעלה אותם סעיפים על הכתב, — ה„השראה“ החשכה, שבכותה נוסחו מצוות המר הפכן כאשר נוסחו, השראתו של נצ'אנב היתה. ולא מן החשיבות הוא, שעדיין פרחת היה נצ'אנב אותם הימים, ואילו באקונין — איש מגודל בשנים. עוד פחותה מזו היא אולי העובר דה, שנצ'אנב עם הארץ היה ומזמן לזמן מתפאר היה בעם־ארצותו כהתפאר באכן טובה או ביהוס־אבות, ואילו באקונין בעל השכלה היה ובן־בית בהרבות אירופה המערבית. בפרק זה של חייו כבר היה באקונין אדם רצוצ ואוכזב. כל עלילותיו המהפכניות באירופה עלו בתוהו. כמעט כל פרצי־המהפכה באירופה, שביקש לחד סות בצלם, נכשלו. בכל ארצות־גלותו נכרי היתה, בן־חוץ, אציל רוסי, ספק סוציאליסט, ספק אנרי כיסט וספק סלאבופיל. הדרך חזרה לרוסיה חסור מה היתה, ובעומק לבו הרגיש, שאם יצליח בדרך שהיא לחזור בצנעה לרוסיה, יהיה גם שם, לאחר היעדרו שנים רבות, זר ונכרי. הבטחון העם־ארצי והאופטימיות האכזרית־הגי

אלא שבזכות מעמדם נהנים הם מעושר, ולהם ההשפעה, הקשרים והשליטה. אותם יש לנצל בכל פנים שאפשר: להוליכם שולל, להערים עליהם ולהפילם בפיח — להציל מהם ככל אשר יתכן את סודותיהם הנאלחים ובטח לכבשם לנו לעבדים. שליטתם, השפעתם, קשריהם, עשרם וכוחם אפשר שיהיו, איפוא, לאוצר ולמשען ללא גבול למעשי־המהפכה שונים.”

„בסוג הרביעי נמנים פקידים תאבי שררה וליברלים לסוגיהם. מותר לשתפם לקשר־חשאי על יסוד תכניותיהם שלהם, לנטוע בלבם את האמונה שנשמעים טומם להנהגתם, אך בו בזמן יש לקנות שליטה עליהם: להציל מפיהם את סודותיהם, להבאיש את ריחם (בעיני הממשלה), ככל אשר יתכן, עד שלא תהיה להם יכולת לחלץ עצמם מן המיצר, וסופם כלי־שרת לחולל אנדרלמוסיה במדינה.”

„בסוג החמישי נמנים בעלי־דוקטרינה, אנשי־מחתרת, מהפכנים המתעסקים בדברים בטלים באגודותיהם, ובכתב. את הללו יש לדחוף קדימה בלי הרף, להביאם לידי כך שיכריזו הכרזות שיש בהן משום „חירוף נפש“. בסופו של דבר יושמדו רובם השמדה גמורה וקצתם יתחנכו חינוך מהפכני לאמיתו.”

„...האגודה אין תכליתה אלא שחרורם הגמור ואשרם של המוני העם, האנשים החיים על יגיע כפיהם. אך מתוך ההכרה, ששחרור זה והבאת אושר זה לא יתכנו אלא בדרך מהפכת־עם משי־מדי־כל, תאזור האגודה את כל כוחה ותנקוט כל דרך שהיא לרבות ולהחמיר את הרעות והפורעניות, אשר מכורח הדבר הוא שתמצינה לבסוף את אור־רוחו של העם ותבאנה אותו לידי התקוממות כללית!”

„...בהתקרבו אל העם, עלינו לבוא במגע־ומשא קודם כל עם אותם מבני ההמון, אשר מזמן שנכון שלטון מוסקבה לא פסקו מלקרוא חגרי, לא רק בדיבור, אלא גם במעשה, על כל הקשור קשר־מישרים או קשר־עקיפים במלוכה: על האצילות, על הפקידות, על הכמורה, על הגילדות (הסוחרים ובעלי החרושת) ועל בעלי־הגוף הטפילי. הבה נזדווג לעולם־הליסטים בעל־ההעזה — אלו מהפכניה האמיתיים של רוסיה...”

מי הוא מחברו של שולחן־ערוך שטני כגון זה, שהופץ ברוסיה בשנת 1869, בקרב יחידי־סגולה שבחוגי הסטודנטים וחוגי־נוער אחרים? בעיניי זה נחלקות כלשהו עד היום דעותיהם

הוא ערך תכנית ארגון־חרש. חבור תאים קטנים — לא יותר מארבעה חמישה אנשים בתא — אשר אין חברי התא האחד מכירים את חברי התא האחר. תאים אלה צריך שיהיו כסופים למין ועד מרכזי, שהרכבו צריך שלא יהיה ידוע, מטעמים מובנים, לחברי התאים. הוראות הועד הנה צריך שתהיינה פסקניות ואין לערער עליהן (ואף אין מוסד או אדם לערער לפניו). ה"ועד" הוא המטה הראשי הנסתר, השולט בכיפה. של המהפכה, וצריך שלא יהא אלא מתווך אחד בינו לבין התאים, או החברים היחידים של התאים. מתווך או קצין־קשר כגון זה נעשה נצ'אָב גופו. מי מינה אותו לכהונה זו? איש לא מינהו! כל ה"ועד" כולו לא היה אלא דבר שהוא עצמו בדאָו: מוסד כגון זה לא היה מעולם. שקר הוא? וכי מה בכך? לא איש כנצ'אָב יתפעל לדברים כגון אלו. שקר לשם שמים הוא, לשם המהפכה. כמה וכמה שנים לפני פאהינגר, ידע שיש "פיקציות מתזיקות ברכה". אולי ידע, שהמוסלמים מדמים בנפשם, כי במסדש משה טמון בארון דגל צהוב של מוחמד, ואם יוצא הדגל ויוכרז "ג'יהאד" (מלחמת־מצוה), יהא כל עולם "הכופרים" אנוס לטרוע ברך לפני האיסלאם המנצח. הדגל דבר של כזב הוא, אך כזב מועיל, "קדוש": אוצל הוא כוח ואמונה למיליוני מוסלמים. עיקר־העיקרים — התכלית, והתכלית היא המהפכה, ובראש המהפכה צריך שיעמוד נצ'אָב, הוא ולא אחר. ואם יש צורך לתכלית זו בכבודו ובמרותו של ועד שאינו קיים — מעין סנאט, מטה ראשי וותיקן כאחד — הרי הפחת כזב זה אינה עבירה, אלא מצוה גדולה, ממש עבודת קודש. ואם אדם רואה צורך לעורר יתר כבוד לעצמו, להאדיר ולרומם את שמו — מה טעם יהי חוכך בדעתו ולא יספר ולא יפרסם על ידי אחרים, שהצאר חבשו במצודת פטר־ופאול הנור דעת לתהילה? בדבר־אגדה כגון זה הוא נמצא קושר לעצמו — והוא בן עשרים וכמה — כתר של קדוש. האמר: כיצד מהלך הוא לו בכאן חפשי לנפשו? על בריה כגון נצ'אָב אין מק־שים קושיות. הוא לבש במצודה מדי גנרל ויצא לבטח (אגב, שבתי צבי לא נאסר מעולם, לפי סיפורי חסידיו: בכוח השם המפורש נעלם מארמון השולטן ומיד הופיע במקומו אחר, בן־דמותו).

בכוח שני סיפורי־מעשיות אלה נצ'אָב הוא, מלבד היותו בא־כוח ה"ועד" הנסתר, גם קדוש

סה של נצ'אָב טבעו רושם בלב בעל החלומות והליטרט האוכזב: נצ'אָב צעיר הוא, חזק, אכזרי, בו לכל הזינות של בני־טובים ורומנטיות של משכילים — גוש "צ'רנוזיום" (אדמה פוריה), בעל יצרים של חיה בריאה וערמומית, והעיקר, "ללא כבלים": דת, מוסר, אסתטיקה, רגש־כבוד, הגינות סתם — כל אלה לא יפרי־עוהו מלבצע את אשר גמר בדעתו. אותן השנים כבד דבקו בבאקונין חידקיו של אותו ביטול עצמי, שהיה לאחר שנים בעוכריהם של משכיל־לים לא מעטים. בנצ'אָב נגלה לפניו (או שנד־מה לו כן) טיפוס חדש של מהפכן — איש־עם בלא ספקות ופקפוקים, "מנתח" קרירות, שקול־דעת ואמין־לב של החברה, מילד תוקפני של דכרי־הימים. הוא נתפס למין התבטלות בפני "הנמר הצעיר", כאשר כינהו לא אחת — כגון אותה התבטלות של לא־יוצלה ובטלן שונא־עצמו בפני אחד הסיקרים. ברעבונו ל"תכלית" מהפ־כנית, ביקש באקונין להוכיח לעצמו, כי נצ'אָב מציג את טיפוס המהפכן החדש בעל־התכלית, וכי בעצם גסותו וניבולו הקלגסי, בהעלותו את יצריו החוקפניים מעל לעשרת הדיברות, צפון כוח "גואל", הקיצור, אפילו כתב באקונין במו ידו את השולחן־הערוך של המהפכן (אגב, צד נאמן כלופאטין לא הטיל מעולם ספק בכך), מכל מקום היה זה, בבחינה מסוימת, מעין פלא־גיאט. מחברם ה"אינטלקטואלי" — ואולי ביתר דיוק, הביולוגי — של אותם לוחות־הברית המ־הפכניים היה נצ'אָב, בנו צעירו של איכר שעוד היה מן הצמיתים ונשא בקרבו את רגשי־הנקמה ההרסניים של דורות עבדים רוסים.

לא יקל לשפוט עתה, כמה אנשים נכונים היו ברוסיה אותם הימים לנהוג אף לפעול על פי העקרונות חדלי־העקרון של תקנות באקונין־נצ'אָב: עוד בטרם הופיע נצ'אָב על הבימה, היה מצוי בארגון סטודנטים במוס־קבה אברך בן עשירים, שבשעה שהיו מטכ־סים תכניות כיצד להשיג כסף לצרכי המהפכה — שדירת פריצים ועירוניים עשירים, התקפות על קרונות־דואר וכדומה — היה מודיע, שהוא מוכן ומזומן להרעיל את אביו ולגדב אחר־כך, "לטובת העניין" את האחתה אשר יירש במות אביו, אם אותו אברך, אמנם, נתכוון לכך, או שרק "התפאר" בתכונותיו התרומיות — אין איש ידע. אך נצ'אָב האמין באמת ובתמים בשולחן הערוך שלו גם קיים בהקפדה, ובאדי־קת, את תקנותיו.

יחיו לתועלת, אם סול רב בנהם, והנה בא יום, והוא דורש מאת אוגאריוב ונאטאליה הרצן עשרים אלף פרנק (לא לעצמו, הוא עצמו אינו צריך דבר, הריהו אידיאליסט טהור), ומתרה בהם, שיש ביכלתו לגלות בציבור את סודותיהם הכמוסים במכתבים אלה. רוצה הוא להיפטר ברוסיה מכמה אנשים, שנודעת להם השפעה על הנוער, שנחגים דעתם על דרכים אחרות לתנועה המהפכנית, אף כאן מוצא הוא תרופה. שולח אליהם מברקים, שעל פי תכנם וטיבם עתידה המשטרה לגלות את חטאיהם הפוליטיים (ורובם בדויים מעיקרם), הללו נידונים למאסר שנים רבות ומוגלים לסיביר. כלום שונא הוא את האנשים הללו? חס וחלילה! מהפכן, בידוע, לא בעל שנאה ולא בעל אהבה, אלא בעל חובה הוא. הם לו למכשול (לא לו גופו, אלא ל"מה-פכה") — הריהו מבערם. יד אחת עם הבולשת? כשר! כשר בתכלית הכשרות! אין כאן חשש טריפה אלא אם כן נזק כרוך בדבר למהפכה; ומצוה היא, אם תכלית הדבר טובת המהפכה. שהרי כך כתוב בפירוש בשולחן הערוך שלו: אין אמצעים מוקצים מחמת מיאוס, ולא כל שכן אין לבו נוקפו בשעה שהוא עורך תכנית, כיצד להסעיר את רוחות איכריה אדישי הנפש של רוסיה. פשוט בתכלית הפשטות: יש להדפיס כרוז בשם הקיסר ולהפיצו במיליוני טפסים בכפרים רבים ככל האפשר, ובכרוז ייאמר, שנמצא כי שחרור האכרים מישגה היה, ועל כן החליט הקיסר לחדש את משטר הצמיתים ולהחזיר בכל מקום את אדמת האיכרים לפרי-צים, בעליה כחוק, מצד אחר, יש לשלוח לכל הכמרים בערי השדה, "חזר-טריים" בשם, "הסי-נוד הקדוש", לאמור, שביום אל"ף מסוים יתפלו עם כל הציבור ויפילו תחינתם לפני האלוהים שירחם על רוסיה ויחזיר בינתו של "משוחו האימפרטור החולה, האהוב על כולנו". יחי "הכזב הקדוש", הנושא על שכמו אמת ויושר געלים, אך אי לו ל"כופר בעיקר" — שקיבל את האמונה ("נטבל" ונשבע אמונים לעולמי עולמים), ואחרי כן נתפס למינות, כסטודנט האקדמיה החקלאית במוסקבה, איבאנוב, חבר אחד החאים, מסרב למלא פקודה של נצ'אנב ורק מביע פקפוקו אם קיים אותו, "ועד" טמיר ונעלם, אשר בעל הפקודה מדבר בשמו, אין מתוכחים עמו כל עיקר. נצ'אנב וכמה מחברי התא גוררים את איבאנוב למרתף אפל ו"מחסלים" אותו שם. איבאנוב עולה קרבן בשל

גם בעל-מופת. באקונין, מספרים, האמין זמן רב בכל המעשיות הללו, מי יודע, ההיתה זו אמונה כאמיתה, או אולי היתה זו העמדת-פנים וגניבת-דעת. כן לא בנמנע הוא, שגם שקר זה דיבר אל לבו של באקונין, במבוכת נפשו, אותם הימים, לא נמנע באקונין, כידוע, מלשתף עצמו לכדורתה אחרת של נצ'אנב, כשעמד, "הנמר הצעיר" לחזור משויץ לרוסיה, נצרך, למען כבודו וסמכותו, לדבר-מה שיעורר בחוגים המהפכניים את הרושם, כי אינם מבודדים, וכי גם במערב אירופה מצויים, "כמותם", על כן שידל את באקונין, שיתן לו מין "כתב" בעניין שייכותו לאינו תנועה מהפכנית באירופה, הו"ר קנו, איסוא, טפסית-עודות, גם חותמת, ובאקונין התם על מין "פאספורט", שהאיש סרגיי נצ'אנב הוא חבר ל"התאחדות המהפכנית העולמית", וכדי להגביר את רושם התעודה, נכתב בה, כי נצ'אנב הוא ה-2271 למניין חברי ההתאחדות (מעשה צניעות, לפי הערך: תרביזור של גוגול סיפר, שבמחלקתו במיניסטרונין שימשו 40.000 שליחים). באקונין ידע היטב — אלא אם כן היה חוזה באותם הימים חונות-תעוהים — כי המספר בדוי וכי התאחדות עולמית זו לא היתה ולא נבראה, אך ישותו הנשית התשושה של באקונין לא עצרה כוח לעמוד בפני ההיסטוריה של נצ'אנב הגברי: "הנמר הצעיר" בא על מבוקשו...

באקונין ודאי יסרוהו אחר כך כליותיו, על שנתפתח להשפעת ה"נוכל לשם שמים", ואילו נצ'אנב לא ראה טעם לחרטה, מעשי זיוף, לא למען הצאר, לא למען האויב, המשטרה או הזנדרמריה, אלא למען אנשי שלומו, למען התנועה? מצפונו לא יסרו על כך, גם כבודו לא פחת משום כך בעיני עצמו, ידוע ידע: אין הוא איש-הפקר, נהפוך הוא: הריהו נהג ופועל על פי שולחן ערוך, וכשהוא נצרך לששת אלפים רובל (חס וחלילה, לא לעצמו: ביסודו אינו אלא פרוש, המחקן אפילו סיגופי-גוף), הריהו נושע בשולחן-ערוך זה גופו, מאחריו עומד ה"ועד" המפורסם, ובכוח רשות-המיסותריין הזאת הריהו מצווה על אחד מ"גתיניו", "קצין צבא צעיר מאד, כמעט נער, "לאסור" בפטרבורג עשיר אחד, מהפכן לשעבר שנתאכזב, ול"שחר-ררו" לאחר שישלם את הסכום הנקוב, או יחתום על שטר כשיעורו, הוא גונב מכתבים פרטיים מאת ידידיו ועוזריו: מאת באקונין עצמו, מאת אוגאריוב, מאת נאטאליה הרצן, לשם מה? אולי

רים, ושום מהפכן מעולם אולי לא נענש כראוי לו, כאשר נענש נצ'אנב.

„הנמר הצעיר“ מת ביסורים וברעב בבית כלאו. האם מירקו היסורים את עוונותיו? אולי היה מתחרט ומיצר על טעויות טכניות, שיכול היה להימנע מהן. אך ספק גדול הוא, אם מסוגל היה להתחרט על עיקר „שלם“ מדי היה, האני שלו ללא קרעים יותר מדי, ואמונתו בעצמו וב„אמיתו“ עזה מדי היתה. בחדשי חייו האחרונים לא הותר להביא לו שום ספרים. רק ספר התנ"ך מונה היה בצינוקו האפל והטחוב. האם עיין בו? לא כספר החתום היה לו: בן עשרים — כך גזר הגורל ההפכך — היה מורה דת בבית-ספר של-כנסיה למתחילים בפטרבורג. מה מצא בספר התנ"ך, או חזר ומצא בו, לכשי עיין בו מהעדר ספרים אחרים למקרא? זאת לא נדע לעולם.

אם כה ואם כה, שוב אין מן הצורך להוכיח בימינו אלה, כי נצ'אנב לא היה דמות-אקראי כל עיקר. במידה לא מרעטת, הריהו אבטיפוס של הפושע לשם שמים, של המנוול והרמאי — לשם המהפכה. רוחו חי כיום יותר משהיה חי בדורו.

כפירתו בדבר שלא היה ולא נברא, שאפילו האינקביטור עצמו יודע כי הוא בדוי מעיקרו. וכי לא אחת היא — קיים או אינו קיים? רצונו של נצ'אנב — רצונה של „המהפכה“: — הוא שמוסד זה, שלא היה ולא נברא, יהא בבחינת מציאות פסיכית להכרת הקושרים, למצפונם ולכושר פעולתם, ואם לפתע פתאום נודע לאיבאנוב, או שלבו אמר לו, שהוא כופר בלהד"ם, אחת דתו למות על מוקד המהפכה. הריהו מורד בנצ'אנב — וניצ'איב הוא המהפך כה. המשוגע ישר-הגיון הוא, ויש שהגיונו ישר יותר משל השפוי בדעתו: אין לך אלא לקבל את הנחתו הראשונה, את יסוד-היסודות של שגעונו, ותוא הדין בעריץ-נוכל אידיאליסטי, שזכל בו על טהרת ההגיון והמוסר ואין לך אלא לקבל את הנחת-היסוד שלו, שלשם שמים מותר להסתייע בכל חילות הסטרא אחרא, ורק הוא לבדו, נמשח לעושה-רצונם של דברי הימים...

אחד משקריו של נצ'אנב נתקיים בסופו של דבר. סוף סוף גפל בידי הצאר ונחבש במצודת פטרופאול, אותה מצודה שכה הכביר שקרים עליה בלי בושת. שום עריץ מעולם אולי לא צדק כל כך, בחבשו את מתנגדו בבית האסור

צדק צדק חרוף — להיות רדיפת הצדק בצדק ולא בשקר.

יעקב יצחק מפשיסחה („היהודי“)

אוהב אני את הרשע, היודע שהוא רשע, יותר מן הצדיק היודע שהוא צדיק. ואילו הרשעים הרואים עצמם צדיקים — עליהם נאמר: „אפילו על פתחה של גיהנום אינם חוזרים בתשובה.“ כי הם סבורים שמוליכים אותם לגיהנום כדי שיגאלו את הנשמות השרויות שם. יעקב יצחק מלובלין („החוחה“)

(אור הגנוז למ, בוכר, הוצאת שוקן, תש"ז)